

Sammlaren

Tidskrift för
svensk litteraturvetenskaplig forskning
Årgång 102 1981

Svenska Litteratursällskapet

Distribution: Almqvist & Wiksell International, Stockholm

REDAKTIONSKOMMITTÉ

Göteborg: Peter Hallberg

Lund: Staffan Björck, Louise Vinge

Stockholm: Inge Jonsson, Kjell Espmark

Umeå: Magnus von Platen

Uppsala: Thure Stenström, Lars Furuland, Bengt Landgren

Redaktör: Docent Ulf Wittrock, Litteraturvetenskapliga institutionen,
Humanistiskt-Samhällsvetenskapligt Centrum, Box 513, 751 20 Uppsala

Utgiven med understöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

ISBN 91-22-00567-6 (häftad)

ISBN 91-22-00569-2 (inbunden)

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by

Almqvist & Wiksell, Uppsala 1982

Hertig Fredrik av Normandie och hans vän dvärgakungen

Av GUSTAF FREDÉN

Som ett litterärt storverk har Carl Ivar Ståhle – i Ny illustrerad svensk litteraturhistoria – med rätta be-tecknat Eufemiavisorna, samtidigt som han konstaterat att vi måste nöja oss med »en oviss hypotes», om vi frågar efter namnet på den som utfört storverket. I och för sig är denna brist på kunskap om översättarens – eller författarens – namn inte särskilt anmärkningsvärd: anonymitet är ju snarast regel inom vår profana medeltidsdiktning. Men just då det gällde riddarromaner var det ute i Europa vanligt att upphovsmännen trädde fram: deras verk gav högt beskydd och följaktligen goda inkomster. Därvidlag spelade det ingen roll att de friskt lånade av varandra och öppet erkände lånen; det synes tvärtom ha tjänat till att öka berättelsernas trovärdighet och därmed deras egen prestige. En gräns drog de emellertid med påfallande skärpa: gränsen mellan dem själva och de anonyma vandrande sagoberättare som de hade att tacka för sitt stoff. Kanske var det så, att avståndet mellan de två slagen av berättare, mellan muntligt traderad saga och konst-dikt, ännu inte hade blivit så stort och kännbart här uppe hos oss – att det inte ansågs så mycket märkvärdigare att sätta en saga på pränt än att berätta den muntligt.

Nu förhåller det sig emellertid som bekant så, att Eufemiavisornas upphovsman, vem han än må vara, har hämtat sitt stoff inte ur en muntlig berättartradition utan ur skriftliga källor. I två fall, då det gäller Herr Ivan och Flores och Blanzeflor, har man kunnat identifiera dem; i det tredje, vad angår Hertig Fredrik av Normandie, har detta inte lyckats; där har vi inte annat att hålla oss till än diktens egen uppgift, att den bygger på en tysk »bok», som »keysaer Otte» har låtit översätta från franska.

Att bakom Hertig Fredrik skymtar konturerna av en tysk roman kan näppeligen betvivlas. Frågan är om det har funnits någon fransk. En tysk forskare, Aug. Lütjens, har sökt leda i bevis inte bara att den svenske författaren av Hertig Fredrik haft till sitt

förfogande en medelhögtysk roman från mitten av 1200-talet utan också att det är denna som har utgjort själva ursprungstexten. Någon fransk riddarroman med Hertig Fredriks tema skulle alltså aldrig ha funnits.¹ Erik Noreen, som vi har att tacka för en kritisk upplaga av romanen, förklarar visserligen i sin inledning att Lütjens inte har kunnat bevisa sin tes, men att hans åsikt är »i hög grad sannolik».² Senare forskare har i stort sett följt samma spår.

Romanen om hertig Fredrik har sålunda kommit att framstå som ett verk med tyskt ursprung och tysk prägel. Bl. a. ha man flitigt betonat vissa stil-drag och episoder som skulle tyda på nära släktskap mellan den och den tyska s. k. spilmansdiktningen. Jag återkommer till dem.

Romanens handling, komposition och tema

Som ett av skälen att föra Hertig Fredrik till genren spilmansdikt har man hävdad att dess handling består enbart av en serie löst hopfogade episoder. Nu behöver man inte i och för sig ta den anmärkningen så allvarligt: alldeles samma omdöme har fällt om de romaner som har Chrétien de Troyes som upphovsman – av ingen mindre än Gustave Lanson – men det kan ändå vara skäl att ett ögonblick dröja vid frågan om Hertig Fredriks komposition. Först dock en resumé av handlingen.

Det hela börjar med en jakt. Hertigens hundar får upp ett spår men vänder strax tillbaka till sin husbonde, tydligen för att söka skydd mot något hot. Han ger order om att jakten skall avbrytas. I ottan nästa morgon rider han emellertid åter ut, men nu rustad för strid och ensam. När halva dagen är förliden kommer han in i en stiglös vildmark, full av törnsnår och hindersamma grenar. Till sist spärras hans väg obönhörligt av en hög och brant klippvägg. Vid en buske står en häst bunden, ej större än en råbock, och på en annan springare av samma

storlek närmar sig en liten ryttare, väpnad med svärd och lans och iförd en rustning som lyser av ädla stenar.

Den scen som nu följer är inte utformad på alldeles samma sätt i olika handskrifter och gör intryck av att vara korrumperad – varom mera i det följande – men gemensamt är att man tycker sig spåra en viss tvekan hos nykomlingen att närma sig hertigen, som han dock säger sig känna och med vilken han snart sluter ett vänskapsförbund. Självt säger han sig vara alla dvärgars konung och heta Malmrit.

Uppenbart är, ehuru det aldrig sägs rent ut, att han med hemliga medel har styrt hertigens ritt till mötesplatsen nedanför berget, därför att han behöver hjälp. En systerson till honom har nämligen gjort uppror och samlat kring sig en tallös skara anhängare, bland andra nästan alla kungens övriga fränder. Om tre dagar kommer upprorshären att angripa hans borg och döda inte bara honom själv utan också hans drottning och den lilla hop som ännu håller fast vid honom.

Hertigen förklarar sig genast redo att hjälpa dvärgakungen, och tillsammans rider de genom en lång och mörk gång, som dock lysas upp av de ädla stenarna i kungens rustning, rakt genom berget och ut i ett ljust och fagert, övermåttan bördigt land. Ett praktfullt slott reser sig på en kulle, omgivet av en örtagård och kringgårdat av både murar och vatten. Det är kung Malmrits borg, Karlevint.

Utförligt skildras slottsgemakens kostbara inredning och kungaparets klenoderna av skilda slag. Ett par dagar förgår under angenämt tidsfördriv, men på morgonen den tredje dagen hörs ett dunder nära sig från de fjärran bergen. Det är upprorshären som tågar ned på slätten; marken skälver där den drar fram. När den har slagit läger framför kung Malmrits borg gör han ett utfall och möts av tolv riddare, som går till gemensamt angrepp. Manligen värjer han sig, och då han slutligen nödgas vika för övermakten bryter hertig Fredrik fram ur den skogsdunge där han har hållit sig beredd. Mot honom förmår dvärggriddarna inte hålla stånd. De tvingas snart erkänna sig besegrade. Deras ledare avrättas genast med svärd, de andra får nåd och avlägger förnyad trohetsed till kung Malmrit.

Hertigen vänder nu om hem. Dvärgakungen följer honom ett stycke på väg och ger honom vid avskedet, som vänskapstecken, en ring med fyra stenar. En av dem skyddar mot svärdshugg, en mot vatten, en mot eld, men den fjärde och kostbaraste har förmåga att göra sin bärare osynlig, om han vrider ringen så, att stenen döljs inne i handen.

Om den stenen, och enbart om den, sägs att den är från Indialand.

Tack vare osynlighetsstenen kan hertig Fredrik på återvägen från kung Malmrits land döda en jätte och rädda en skotsk kungason, Gaymorin, som är på väg hem med sin nyvunna brud, den engelske kungens dotter. Av Gaymorin får han höra berättas om en irländsk kungadotter, vän och fager, som av sin fader hålls instängd i ett högt torn: han älskar henne så högt, att han inte unnar henne åt någon man. Hertigen beslutar genast att befria henne, och sedan han i Skottland deltagit i en tornering – givetvis med stor utmärkelse – rider han raka vägen till Irlands huvudstad. Att där låg ett vatten emellan tycks berättaren ha varit lyckligt okunnig om!

Allt går planenligt. Med hjälp av osynlighetsstenen tar hertig Fredrik sig in i tornet där prinsessan Floria hålls fången och in i hennes sovkammare. Tre dagar senare för han henne genom en lönnörr i vattenbrynet ner i en roddbåt och ut till ett segelklart skepp. Eftersom tornet också gör tjänst som kungens skattkammare, passar han på att fylla roddbåten med pengar – så mycket den kan bära.

Ute till havs möter prins Gaymorin, och hertigen och prinsessan förs över till hans skepp. Det blir emellertid storm, en vindil fattar tag i hertigen och slungar honom över bord. Prinsessan, som tror att han har drunknat, kan med nöd hindras från att följa efter honom, men i själva verket halas han, med hjälp av en båtshake, ombord på ett av de irländska skepp som sänts ut att förfölja rymlingarna. Han döms oförtövat att dö, men varken stål eller eld biter på honom. Han gör sig osynlig, stjälar kläder och häst i kungliga slottet och rider till Skottland. Tillsammans med Floria beger han sig hem till Normandie och börjar tillrustningarna till ett storlaget bröllop.

Gäster inbjuds från när och fjärran: Florias föräldrar bland dem men också kungen över alla dvärgar. Berättaren ger gott besked om hur inbjudningen når honom.

En dag i påsktiden rider hertigen på jakt i den skog där han förra gången mötte kung Malmrit. Den tycks honom ännu mer villsam nu: tre dagar är vägen ut honom »blind», men så kommer dvärgakungen, förföljande en hjort och ledsagad av trehundra riddare. Vid sidan av den fällda hjorten slår sig de båda furstarna ned, hertigen berättar om sina äventyr och inbjuder kungen till sitt bröllop.

När bröllopsdagen gryr ses en väldig skara svenner och tjänare närma sig hertig Fredriks borg, och

med dem följer vagnar och klövjehästar i mängd. De slår läger på slätten framför slottet. Kungens tält smyckas med stenar som glänser klarare än morgonsolen. De andra gästerna häpnar, men hertigen förklarar att han väntar en konung som kommer –

aff sith landh wth genom eth bergh –

och snart nalkas dvärgarnas konung och hans drottning, ridande hästar som är vita som snö, och ledsagade av tvåtusen riddare på blodröda springare. Hertigen rider själv emot dem och hälsar dem »med aere».

Tre veckor räcker bröllopet. På dagarna rider riddarna dust eller jagar; på kvällarna dansar och kväder herrar och damer. När festen är över delar kung Malmrit ut kostbara gåvor till de andra gästerna men glömmer inte heller lekarna, som höjt glädjen med sina »söta» toner. Hertigen, som följer honom på väg, får vid avskedet mottaga en försäkran om oupplöslig vänskap:

maedan iak i vaerldinne lifua ma
mit lif skal til idhra thiaenist sta.

Med sina irländska svärföräldrar har hertigen försonat sig: slutet gott, allt gott, och efter bröllopet slår han och hans gemål följe med dem till deras land. Ett år senare dör kungen, och hertigen väljs till hans efterträdare på tronen.

Nu följer en epilog, som har betecknats som ett slags kungaspegel. Det är en idealbild av en furste som manas fram; man har också frågat sig om den har tecknats efter levande modell: Magnus Ladulås. Helt försvinner dock inte sagan ur blickfältet. Då berättaren kommer till slutet och skall redogöra för arvskiftet efter sin hjälte erinrar han sig än en gång dvärgakungens gåva, den märklige ringen, symbolen för hans tacksamhet och orubbliga vänskap: vart den tog vägen kan han inte säga:

Hwart hans fingergull kom tha
ther kan iach enkte sighiae fra.

Att karakterisera en berättelse av detta slag som »en serie löst hopfogade äventyr» förefaller knappast rättvist. Episoderna knyts till varandra inte endast därigenom att huvudpersonen är densamme i dem alla utan också genom ett gemensamt tema: vänskapen mellan två furstar från två skilda världar, symboliserad, som redan antytts, genom dvärgakungens gåva, »fingergullet».

Stenen från Indialand

Sagohjältar som förmår göra sig osynliga är ju ingen raritet. Oftast sker det med hjälp av ett klädesplagg, exempelvis en mössa eller en kappa. Men ringar förekommer också då och då i sammanhanget. Den ring som kung Malmrit ger hertig Fredrik får dock en viss särprägel, dels därigenom att fyra olika stenar är infattade i den, var och en med sin speciella magiska kraft, dels därigenom att den sten som har förmåga att göra ringens bärare osynlig måste vändas inåt, dels slutligen därigenom att stenen sågs ha kommit från Indialand.

Erik Noreen har påpekat att en dylik sten, infogad i en ring, förekommer även i Herr Ivan och att också den sägs vara kommen från »India land».³ Han påpekar att den har en motsvarighet i Herr Ivans förlaga, Chrétiens roman *Yvain*, men att varken där eller i den norska versionen, *Ivens saga*, någonting sägs om stenens ursprung. Detta sker däremot, åtminstone indirekt, då en sten med samma märklige egenskaper omtalas i den berättelse om riddar Peredurs äventyr som ingår i den samling av walesiska medeltidstexter som är känd under namnet *Mabinogion*.

Samlingen, som bevarats i två handskrifter från 1300-talet, innehåller texter av varierande ålder, de äldsta daterade till 1000-talet, de yngsta till slutet av 1100-talet eller början av 1200-talet. De sistnämnda utgörs av tre romaner – i engelsk litteratur brukar man använda ordet *romances* – som uppenbarligen utformats under intryck av tidens modelitteratur, den höviska romanen. Om dem har en livlig diskussion förts, alltsedan de vid 1800-talets mitt blev tillgängliga för en internationell publik i en översättning till engelska. Två läger stod mot varandra: de som i dem såg källorna till Chrétiens och andras riddarromaner, och de som betraktade dem som översättningar – tämligen misslyckade – av sådana romaner. Det finns knappast någon anledning att här referera den striden, så mycket mindre som forskarna numera tycks ha enats om att de som utformat de tre romanerna i *Mabinogion* visserligen måste ha varit väl förtrogna med fransk riddardikt men i allt väsentligt hämtat sitt stoff ur gammal keltisk berättartradition.⁴

En av dessa tre romaner i *Mabinogion* är alltså den redan nämnda, vars hjälte är Peredur, Efracws son.⁵ Om honom berättas att han en tidig morgon, då han ridit ut för att kämpa med en drake, betraktad som oöverbinnlig, från en kulle i skogen anropas av en fager jungfru, den fagraste han någonsin sett, som erbjuder honom en sten, med vars hjälp

han kan göra sig osynlig. I gengäld kräver hon ett löfte: Peredur skall lova att älska henne högst av alla världens kvinnor. Han ger löftet och frågar, var han skall finna henne.

»Då du söker mig, sök i Indien!» svarar ungmön och försvinner ur riddarens åsyn.

»*Keis parth ar India*» det kan också betyda: »Sök åt Indien till!» Fast står att det finns ett samband mellan den fagra jungfrun på kullen och sagolandet Indien, för medeltidsmänniskorna en värld full av de märkligaste ting. Men kom gåvans givare därifrån, bör ju också gåvan själv ha varit därifrån. Bland de märkliga ting som där fanns var stenar av olika slag inte de minst märkliga, därom bär bl. a. skildringen av kung Malmrits förråd av klenoder klart vittnesbörd.

Någon ring talas det inte om i Peredur, endast om en sten – *maen*; det är i den all kraften finns förborgad. Den fagra jungfrun lägger stenen i riddarens hand, han sluter handen om den, fattar spjutet och går osynlig till attack mot draken.

Pwyll, Dyfeds furste, bistår kung Arawn av Annwn mot hans fiender och knyter vänskapsband med honom

Från en kulle i skogen talar den fagra jungfrun till riddaren på väg att möta en övermäktig fiende och erbjuder honom sin hjälp. I kullar bodde enligt keltisk tro »den andra världens» folk, som stundom uppenbarade sig för människorna och erbjöd dem kärlek eller hjälp i trängda lägen. Även inom internationell sagotradition förekommer dylika möten ganska ofta. Begränsad till keltisk folklore tycks däremot den motsatta formen av möten ha varit, den då en representant för den andra världen söker hjälp av en människa. I varje fall förhåller det sig så enligt den berömde folkloristen och sagoforskaren Kenneth Hurlstone Jackson.

År 1961 höll Jackson som gästprofessor vid universitetet i Aberystwyth en serie föreläsningar, som samma år kom ut i tryck under titeln *The International Popular Tale and Early Welsh Tradition*. Där lämnar han en rad exempel på teman som är gemensamma för walesisk och internationell sagotradition men tar också upp några som han inte funnit annorstädes än inom keltisk tradition. Ett av dessa är det som utgör stommen i den första av Mabinogions sagor, den om Pwyll, furste av Dyfed, och Arawn, konung av Annwn, om deras inbördes vänskap och om den hjälp som Pwyll ger Arawn, illa ansatt av en fiende.

Med sagan om dessa två furstar inleds Mabinogion; det innebär att den är en av de fyra »grenar», *keinc*, som utgör samlingens kärna och som enligt vissa forskare ensamma har rätt till beteckningen Mabinogion. I varje fall är den mycket gammal, man har, i den form vari den bevarats, daterat den till 1000-talet, men man har också, med goda skäl, gjort gällande att den härrör från förkristen tid.

Pwyll regerar över landet Dyfed i södra Wales, ett bördigt land men också rikt på stora skogar. Under en jakt lockas han av en hjort långt upp i en bergig vildmark. Han hör ett främmande koppel och ser en hjort löpa ut i en glänta, förföljd av hundar som är skinande vita men har flamröda öron – ett säkert tecken på att de hör hemma i den andra världen. De hinner upp hjorten och faller den, men Pwyll driver tillbaka dem och hetsar sina egna hundar på villebrådet. Då uppenbarar sig en ryttare som förklarar att han väl vet vem Pwyll är men inte ämnar ge honom den höviska hälsning han borde kunna göra anspråk på. Någon mer ohövisk handling än den Pwyll just har utfört har han nämligen aldrig bevittnat. Pwyll frågar ångerköpt, vem främlingen är och hur han skall kunna gottgöra sin förseelse. Han får då veta, att främlingen, som säger sig heta Arawn, är konung över landet Annwn, att hans land utsätts för ständiga angrepp av en grannkonung vid namn Hafgan, och att det enda sätt varpå Pwyll kan sona sin synd och vinna hans vänskap är att freda landet mot dessa angrepp.

»Och det kan du lätteligen göra!» tillägger Arawn.

Om ett år – »från i kväll räknat» – skall Arawn och Hafgan mötas för att göra upp om makten över Annwn. I Arawns skepnad skall Pwyll infinna sig på platsen – ett vadställe – och ge Hafgan ett hugg med sitt svärd. Det kommer han inte att överleva, men får han fler – vilket han kommer att bedja om – kvicknar han till och kommer att ta upp striden på nytt nästa dag.

De båda kungarna byter gestalt, och Arawn ledsagar Pwyll till sin borg, varpå han själv beger sig till Dyfed. I intetdera landet märker någon att ett rollbyte har ägt rum. Pwyll välkomnas av Arawns undersåtar som deras rätte konung, Arawn likaledes av Pwylls.

Ett år går, varunder Pwyll bor i Arawns slott, ståtligare och rikare försett med gemak och kostbara klenoder av alla slag än något annat han sett. Också dess invånare är vackrare och mer höviska än några andra.

På utsatt dag beger sig Pwyll till stridsplatsen i

spetsen för Arawns riddarhär. Där väntar redan Hafgan med sina män. En av riddarna rider upp på en kulle vid vadstället.

»Ädle herrar», sade han, »given noga akt på vad jag säger! Dessa två konungar skola nu möta varandra kropp mot kropp. Var och en av dem kräver av den andre hans land och rike. Må därför var och en av er stiga åt sidan och låta dem kämpa ensamma mot varandra!»

Och därpå red de två konungarna mot varandra och möttes mitt i vadet. Och vid det första anfallet träffade den man som var i Arawns ställe Hafgans sköld på mitten, så att den klövs i två hälfter. Och hela hans rustning brast sönder. Och Hafgan slungades till marken på en arms och en spjutlängds avstånd bakom hästens länd, och han var dödligt sårad.

Hafgan ber att få nådastöten, men Pwyll, som minns Arawns råd, vägrar att ge honom ännu ett hugg. Då inser Hafgan att hans tid är ute och ber sina män att bära honom bort från valplatsen. Pwyll vänder sig till båda härarna, på ömse sidor floden, och frågar dem vilka män som det nu tillkommer att svära honom trohet, och de svarar att det bör de alla göra, alldenstund det nu inte finns mer än en konung i Annwn. Pwyll förklarar då, att den som underkastar sig honom av fri vilja skall få nåd, men var och en som vägrar att göra det skall tvingas med svärd.

Efter fullbordat värv beger sig Pwyll till den floddal – *Glyn Cuch* – där han ett år tidigare hade mött Arawn. De två kungarna växlar åter gestalt och återvänder sedan var och en till sitt rike. Men vänskapen mellan dem varade livet ut och befästes, heter det, ytterligare genom de gåvor av hästar, gråhundar, hökar och kostbarheter av olika slag som de hade för sed att sända varandra varje år.

Den andra världen och det fagra folket

Den exakta innebörden av det namn som kung Arawn ger sitt rike, Annwn, är väl inte fullt klar. Den walesiske forskaren Ifor Williams som har givit ut de fyra »grenarna» i en rikt kommenterad upplaga nödgas konstatera att ordet, som förekommer ofta i medeltidstexterna, inte har alldeles samma betydelse över allt.⁶ Ibland tycks det betyda »icke-värld», ibland »i världen» med bibetydelsen »i jorden», »i djupet». Men han slår också fast att grundbetydelsen alltid är »den andra världen» – *byd arall*.

Denna »andra värld» och dess invånare spelar över huvud taget på många sätt en viktig roll i

keltiska, enkannerligen walesiska sagor. Landet är bördigt och vackert, och klart upplyst av lampor eller ädla stenar, invånarna småväxta men väl proportionerade och utomordentligt fagra – som *tylwyth teg*, »det fagra släktet», betecknas de stundom. Hur Pwyll tar sig dit sägs inte, men tydligt är att det går genom en bergig vildmark och att han inte skulle finna vägen själv: Arawn ledsagar honom. Så gör ju också kung Malmrit med hertig Fredrik, och i regel går vägen till den andra världen just så som där: genom en mörk tunnel rakt genom berget.

En sådan väg färdades den brittanske konungen Herla en gång i en avlägsen forntid, då han återgäldade ett besök av konungen över alla dvärgar som kommit till honom, utsänd av sitt folk för att sluta vänskapsförbund med honom – enligt vad den walesiske 1100-talsförfattaren Walter Map berättar i sin bok *De nugis curialium*, »Om hovfolks tidsfördriv». Då Herla någon tid efteråt firade bröllop infann sig dvärgakungen vid hans hov med stort följ och medförande kostbara gåvor. För att ytterligare befästa vänskapen infann sig Herla efter ännu ett år hos dvärgakungen som nu i sin tur firade bröllop.⁷

Förmodligen är det en saga av det slaget, som ligger bakom en kortfattad upplysning i Chrétien roman *Erec et Enide* om ett besök som en dvärgakung avlägger vid deras bröllop. Man har inte kunnat spåra den tillbaka till någon källa men förmodat att den härrör ur någon okänd keltisk saga.

Det första mötet

Då Dyfeds furste Pwyll under sin jakt för första gången möter Annwns konung Arawn i skogsglätten hälsas han, som vi sett, med en förebräelse som han besvarar med en fråga: han vet inte på vilket sätt han har förgått sig men vill gärna sona sitt brott och säger sig vara mån om att vinna Arawns vänskap. Hertig Fredriks och kung Malmrits första möte i skogen – också det under en jakt, låt vara att det är Malmrit ensam som jagar – inleds däremot med att de utbyter hälsningar i fulländat hövisk ton, men därefter ställer hertigen helt oförmedlat och till synes helt utan anledning en häpen fråga, på vilket sätt han har förbrutit sig mot Malmrit – därom vet han intet:

For hwi? Hwat hauer iach idher giordh?
Mik aer okunnokt iach hörir thet ordh.

I en dansk version av romanen, som anses gå tillbaka på en förlorad svensk, föregås den frågan

av en replik som tycks ge vid handen att något hänt eller sagts som vållat en viss spänning. Det är Malmrit som säger sig frukta att hertig Fredrik är hans ovän:

jech redes i aer uwen myn.⁸

Detta replikskifte, ofullständigt och därför svår-förståeligt, men till sina bevarade delar nära nog identiskt med det mellan Pwyll och Arawn, tycks mig förutsätta en situation av samma slag som i den walesiska sagan – med andra ord: ett samband av något slag mellan denna och den svenska riddardikten.

Hertig Fredrik – en spilmansdikt?

Kärnmotivet i sagan om Pwyll och Arawn liksom i den om hertig Fredrik och kung Malmrit: vänskapen mellan två furstar från två skilda världar, fann vägen också till tysk s. k. spilmansdikt, och det kan ha sitt intresse att se hur det behandlades där – alldenstund man, som tidigare nämnt, har gjort gällande att det är där Eufemiavisans ursprung bör sökas.

Till senare hälften av 1200-talet har man daterat en tysk dikt, baserad på Alexander-sagan, som berättar om vänskapen mellan Alexander och en dvärgakung vid namn Anteloyes. Det hela börjar med att Alexander under en jakt råkar förirra sig in på Anteloyes' marker, möter honom i skogen och får mottaga förebråelser för olovligt intrång men ursäktar sig och ber att få bli dvärgakungens vän. Till sammans rider de så till Anteloyes' slott, där Alexander behandlas som en högt ärad gäst. Någon tid efteråt får han i sin tur besök av dvärgakungen som ger prov på sin vänskap genom att osynlig vandra runt i hans slott och dela ut örfilar åt hans fiender och avundsmän.

Renodlad grotesk möter oss i en holländsk spilmansdikt med besläktat tema: *De wrake van Ragisels*, »Ragisels hämnd». Där berättas om ett gestaltbyte mellan den frejdade riddaren Gauvains, kung Arturs systerson, och dvärgakungen. I dennes skepnad förför riddaren sin egen älskarinna, enbart för att kunna avslöja henne och alla andra kvinnor som liderliga och trolösa.

Vid sidan av sådana alster framstår onekligen Eufemiavisan om hertig Fredrik som mönstergillt hövisk i sin ton.

Som särskilt graverande för Hertig Fredrik har man framhållit ett par episoder, vilka, har man menat, skulle vara otänkbara i en äkta riddarroman.

En av dem är den då hertigen efter att ha hamnat bland vågorna i det upprörda havet fiskas upp med hjälp av en båtshake. Den burleska situationskomik som man funnit präglade en dylik situation har ansetts strida mot den höviska ton, som råder i en riddarroman. Nu förhåller det sig emellertid faktiskt så, att den scenen har en så gott som direkt motsvarighet i en av Chrétiens mest berömda romaner, »Berättelsen om kärran», *Le conte de la charette*. Det är ingen mindre än den lysande hjälten Gauvains som där drabbas av olyckan att ramla i vattnet, då han, krypande på alla fyra, söker ta sig över en djup och strid flod på en smal bro. Han skulle ha varit förlo-rad, om inte hans män skyndat till och halat upp honom med hjälp av grenar, störar och båtshakar.

Som föga höviskt har man också betecknat hertigens uppträdande, då han besöker jungfru Floria i hennes sovgemak. Men även till den episoden kan man finna en motsvarighet i en riddarroman av etablerat märke, nämligen i Chrétiens nyss nämnda »Berättelse om kärran», där riddar Lancelot avlägger ett nattligt besök hos sin älskarinna, drottning Guinevere.

För övrigt kan noteras att det i den dansk-svenska versionen av Hertig Fredrik klart och tydligt sägs ifrån att hertigen skickar sig tuktigt och höviskt, då han besöker prinsessan, och att hon lämnar tornet som en »jomfrw reen».

Föga höviskt ter sig för all del hertig Fredriks beteendemönster då han före flykten med prinsessan Floria rundligt förser sig med mynt ur hennes fader kungens skattkammare. Så brukar verkligen inte de höviska romanernas hjältar uppföra sig. Det förefaller långt ifrån otroligt att paralleller skulle kunna letas fram inom spilmansdiktningen. Säkert är att man kan finna dem på annat håll: i folksagorna.

Folksagens hjälte är ju ofta en fattig pojke som gör sin lycka genom att befria en prinsessa ur det fängelse vari hon hålls instängd och bevakad av ett troll, och aldrig ett ögonblick tycks han tveka om att förse sig med så mycket han någonsin orkar bära av trollets skatter, då han för prinsessan ut till friheten.

Kejsar Otto och drottning Eufemia

Thenne bok j her høræ
hona loth keysaer Otte gøra
och wendhae aff walsko j tytzt mall;
gud nadhae thaess aedlae sial!
Nw aer hon annan tiidh giordh til rima
nylikæ jnnan stuntan tima

aff thyzko och j swaenskae thungo,
 thet forstanda gamble och vngae.
 Hona loth waendae a thetta mall
 Eufemiae drötning, henne sial
 giffui gudh j himmerike
 medh aenglom nadher aewerdhelika
 for allae the dygd och aere
 hon giorde maedhen hon war haere
 til gudh och werldhen badhae.

Så står det i slutet av Hertig Fredrik. Författaren – eller översättaren – gör uttryckligt klart att hans »bok» går tillbaka på en fransk text som »keysaer Otte» lät översätta till tyska. Om vi nu tar honom på orden, återstår frågan, vilken av de fyra kejsarna med namnet Otto – alla av den welfiska ätten – som avses. Tvivelsutan den fjärde, eftersom han levde just vid den tiden, då den höviska romanen hade högkonjunktur ute i Europa: i slutet av 1100-talet och början av 1200-talet. Han dog 1218.

Att bli vald till kejsare hade inte varit lätt för Otto IV; att vara det visade sig ännu svårare. Splittringen och maktlystnaden bland de tyska furstarna var stor; de hade svårt inte bara att ena sig i valet utan också att sedan hålla fast vid den de valt; i fråga om maktlystnad och opålitlighet tycks de ha kunnat tävla med själve påven. Ett säkert ehuru tyvärr otillräckligt stöd hade Otto dock i det engelska härskarhuset Plantagenet. Rikard Lejonhjärta överlät på honom som län Akvitanien och Poitou, och med engelskt bistånd kunde han räkna ända till det bittra slutet, då han 1214 led det avgörande nederlaget mot Fredrik II av ätten Hohenstaufen.

Förbindelserna mellan husen Welf och Plantagenet var alltså goda under Otto IV:s tid, och kontakterna kan väl inte gärna ha varit enbart av politisk art. Nu hade, som bekant, det anglonormandiska hovet i London av Rikard Lejonhjärtas föräldrar, Henrik II och Eleanor av Akvitanien, förlänats en vitter prägel med få motstycken, om ens något, i det övriga Europa. Där utövade trubadurerna sin konst under högt beskydd; där fann också riddarromanerna med ämnen från Arturs sagovärld tacksamma läsare eller kanske snarare åhörare. Mot deras tillförlitlighet som historiska källor restes väl redan nu invändningar, men om en sak rådde enighet: hade kung Artur och hans riddare funnits i verkligheten, så hade de varit »britoner», dvs. tillhört det folk som en gång i forntiden, före romarnas ankomst till England, hade varit de brittiska öarnas enda bebyggare, och som vars ättlingar i rakt nedstigande led de stolta och svårhanterliga kymrerna betraktade sig. Någon blodfrändskap med dem kunde ju inte anglonormanderna vid hovet i London

tillgodoräkna sig; ändå hyllades också där kung Artur och hans kämpar som ett slags nationalhjärtar. Med förtjusning mottogs också de walesiska sagor som Marie de France återberättade i sina *lais* – givetvis på franska, hovets och ämbetsmannavärländens men också diktarnas språk.

Det förefaller knappast att vara någon orimlig tanke att det var den vägen som den till sin kärna kymriska sagan om hertig Fredriks vänskap med dvärgakungen tog till kejsar Otto – som beslöt att göra den tillgänglig också för tysk hemmapublik.

Som besegrad och avsatt kejsare drog sig Otto tillbaka till sina ärvda tyska besittningar i Braunschweig. Från huset Braunschweig stammade den furstinna Agnes, genom gifte härskarinna på Rügen, som i sinom tid tog sin föräldralösa lilla sondotter Eufemia till sig, uppfostrade henne och gifte bort henne med den norske kung Håkon. Det braunschweigska hovet var känt för litterära intressen; så var också hovet på Rügen, furstinnan Agnes' hov. Kanske kan linjen, så som jag här har sökt göra, föras tillbaka till Henrik II:s och Eleonors 1100-talshov i London. I varje fall kan den föras framåt till 1300-talets Sverige. Det litterära intresset var ett arv som Eufemia förde med sig till Oslo. Därom vittnar inte minst de tre riddardikter som fått namn efter henne – Eufemiavisorna.

NOTER

¹ Aug. Lütjens, *Herzog Friedrich von der Normandie* (Münchener Archiv für Philologie des Mittelalters und der Renaissance, herausg. von F. Wilhelm, h. 2), München 1912.

² *Hertig Fredrik av Normandie*, Kritisk uppl., utg. av Erik Noreen. (Samlingar utg. av Svenska fornskriftsällskapet, h. 163), Uppsala 1927.

³ Undersökningar rörande det inbördes förhållandet mellan de s. k. Eufemiavisorna, Samlaren 1930, sid. 60.

⁴ Mabinogions texter kan läsas i en förträfflig översättning, gjord av Gwyn och Thomas Jones: *The Mabinogion, Everyman's Library No 97*. De har också sört för en instruktiv och utförlig inledning.

Om sambandet mellan texterna i Mabinogion och den walesiska berättartraditionen se exempelvis artiklarna *Early Prose: The Mabinogion* av Glyn E. Jones, och *Tales and Romances* av Brynley F. Roberts i: *A guide to Welsh literature, vol. 1, ed. by A. O. Jarman and Gwilym Rees Hughes* (Swansea, 1976).

⁵ Romanen har underkastats en grundlig analys av Glenys Goetinck i: *Peredur, A Study of Welsh Tradition in the Grail Legends* (Cardiff, 1975).

⁶ Ifor Williams, *Pedeir Keinc y Mabinogi* (Caerdydd, 1930, femte omtryck 1974), sid. 99ff.

⁷ Se utförligare härom i min bok *Dans och lek och fagra ord* (1976), sid. 223. Där återges också, sid. 220 ff., efter Giraldus Cambrensis' *Itinerarium Cambriae* en berättelse om ett besök i den andra världen som en gammal präst sade sig ha gjort under sina pojkår. Även han hade färdats

dit genom en lång och mörk underjordisk gång men funnit själva landet badande i ljus och bebott av ett småväxt men fagert släkte.

⁸ Se *Hertig Fredrik*, Noreens utgåva, sid. 11.